

УДК 811.161.2'373.611:070(477)

Іванна Мислива-Бунько

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИНИКНЕННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

У статті проаналізовано роль сучасної української преси у поповненні лексикону складними словами, описано їхні дериваційні типи. З'ясовано, що преса як кодифікатор сучасної української літературної мови водночас і засвідчує лексичні та дериваційні зрушення в мові, і віддзеркалює функційно-стилістичні норми писемної комунікації, і впливає на сучасні загальномовні тенденції. Встановлено, що ЗМІ та преса зокрема – головний чинник збагачення та оновлення українського лексикону, формування мовних норм. Під впливом екстра- й інтралінгвальних чинників мова мас-медіа й українська мова загалом активно поповнюється складними словами. Мовну основу преси становлять загальноживані композити, юкстапозити, аббревіатури. На їхньому тлі вирізняються кількоасновні терміни, неологічні й okazіональні складні деривати, запозичені та гібридні одиниці, позитивно й негативно забарвлені складні лексеми.

Ключові слова: преса, складне слово, композит, юкстапозит, аббревіатура.

Постановка наукової проблеми та її значення. Преса – один із видів засобів масової інформації, що розвивається в найтіснішому зв'язку з суспільством, чуттєво реагує на злободенні події, факти та явища політичної, соціальної, економічної, культурної, науково-освітньої сфер життя в Україні та світі загалом і водночас репрезентує мовні пошуки авторів.

Відомо, що преса як кодифікатор сучасної української літературної мови і засвідчує лексичні та дериваційні зрушення в мові, і віддзеркалює функційно-стилістичні норми писемної комунікації, і впливає на сучасні загальномовні тенденції [12, с. 1]. З огляду на це словотвірні процеси в мові сучасних українських газет і журналів та роль засобів масової інформації в поповненні словникового складу мови – проблема, яка викликає посилене зацікавлення в мовознавців.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мову преси як джерело збагачення українського лексикону студіювали С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, Т. А. Коць, К. В. Ленець, М. М. Пилинський, О. Д. Пономарів, В. М. Русанівський, О. А. Сербенська, Н. Трач й ін. Динамічні процеси розвитку лексико-семантичної системи української мови загалом і мас-медіа зокрема вивчали Г. М. Віняр, Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Карпіловська, Л. І. Мацько, М. І. Навальна, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат, Л. В. Струганець. Про okazіональні, запозичені складні слова в мові ЗМІ викладено в працях К. Г. Городенської, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Ж. В. Колоїз, Д. В. Мазурик, І. Я. Мисливої-Бунько, О. А. Мітчук, Н. О. Попової, О. М. Турчак, Г. В. Шаповалової та ін.

Мета статті – проаналізувати пресу як джерело виникнення складних слів, з'ясувати основні типи кількоасновних лексем.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Преса повсякчас віддзеркалює часові параметри і тому відбиває мовну парадигму, її сучасний стан, демонструє авторські пошуки в творенні слів. Відповідно потрібно дотримуватися вимог до публіцистики, до яких традиційно належать: інформативність, аргументованість, доступність, простота, новизна, раціональність, стандартність, логічність і водночас емоційність, експресивність, оцінність, стислість, лаконічність, ощадливість мовних засобів, виразність, «авторська пристрасть», закличність, впливовість, переконливість тощо [2, с. 14; 3, с. 7–20; 4, с. 323; 5, с. 4–8; 6, с. 14–15; 8, с. 221; 14, с. 19–20; 15, с. 7–8 та ін.]. Значна частина цих моментів спонукає до активізації деяких способів словотвору, зокрема осново- та словоскладання, аббревіації, зрощення, а як наслідок – до інтенсивного використання складних слів. І це не випадково, такі лексичні одиниці мають кілька вагомих переваг над іншими. По-перше, вони завжди коротші, ніж словосполучення, порівняння чи навіть речення, на основі яких побудовані. Отже, виступають «найбільш економним засобом номінації» [16, с. 143], а також засобом «мовної компресії, конденсованого вираження думки» [13, с. 33]. По-друге, «за багатьох комунікативних ситуацій виникає необхідність у висловленні двох ідей однією лексемою» [1, с. 6]. А звідси й впливає закон економії лінгвальної енергії, що надто важливо для преси. По-третє, завдяки поєднанню у складних словах різних (за структурою, семантикою, сферою використання, забарвленням) основ, цілих та скорочених слів ці лексеми порівняно з простими мають «більші стилістичні можливості, більшу пізнавально-оцінну силу, більшу понятійну й естетичну місткість» [7, с. 25]. Усе перераховане має чітке прагматико-стилістичне спрямування – викликати в читача газети чи журналу нові емоції, оцінки, асоціації, розвинути уяву, сформулювати необхідне для журналіста ставлення до зображуваних подій і явищ, вплинути й переконати адресата.

Безсумнівно, деривація сприяє збагаченню лексичного складу мови, забезпечує комунікативні потреби суспільства. О. С. Мельничук слушно зауважує: «Навіть постійно відкритий для входження нових елементів рівень мовної системи – словник – поповнюється новими словами меншою мірою шляхом запозичення з інших мовних систем, ніж шляхом словотворення (включаючи калькування), тобто використання наявних у мові лексичних елементів і закріплених у ній правил творення нових слів» [11, с. 33]. Відповідно українська дериваційна система, спираючись на власні словотворчі ресурси, а також запозичуючи певну частину їх з інших мов, формує великий потенціал для утворення різноманітних лексичних одиниць [16, с. 122].

Композиція, юстапозиція, аббревіація – одні з найпродуктивніших способів творення слів у сучасній пресі. Звернення до складних слів

спричинене передусім прагненням мовця зменшити складність поверхневої структури мовного виразу і, навпаки, збільшити кількість інформації, яку він хоче передати слухачеві, тобто в невеликому за розміром знакові може бути сконцентрований значний зміст [9, с. 66], та й можливості цих засобів збагачення лексичних фондів необмежені [10, с. 421]. Окрім того, кількоасновні деривати – це виразні та яскраві лексеми, що допомагають стилістично оформити журналістський матеріал.

Мова новітньої публіцистики засвідчує інтенсивність і активність у творенні й ужитку традиційних загальноживаних, термінологічних, неологічних, okazіональних, запозичених, гібридних складних слів. Спричинено це дією екстра- та інтралінгвальних чинників: соціально-економічні й політичні зміни в Україні, стрімкий науково-технічний прогрес, пошвавлення міжнародних відносин, закон економії лінгвальної енергії, тенденції до ускладнення мовної структури іншими словами-основами, до регулярності, до пошуку нових експресивних мовних форм, до аналогії тощо.

Зміни в суспільно-політичному, економічному, культурному, науково-освітньому житті України породили актуалізацію традиційних, загальноживаних і творення складних неологізмів: *депутат-коаліціант, депутат-олігарх, дпкорпус, економічно-ефективний, комунгосп, країна-імпортер, кремлівсько-олігархічний реванш, міністр-нашоукраїнець, політик-реформатор, політрада, газогенераторний котел, гідропневмоакумулятор, зерножнивварка, нафтопереробний завод, прилад-тепловізор, рентген-апарат, ціноутворення, семикаскадний соломотряс, товарообіг, фахівець-епідеміолог, хіміорезистентний туберкульоз, холодостійка культура, шумоізоляція, вистава-бенефіс, військово-терористичний, соціально-побутовий захід, водій-порушник, дітоторгівля, жінка-різник, книгозбірня, комуністично-атеїстичний час, лінійно-стрічкова кераміка, наркобізнес, національно-визвольний рух, німецько-румунсько-угорська агресія, напр.: *Респіроцит, по суті, – гідропневмоакумулятор, здатний нагнітати всередину себе 9 млрд молекул кисню* (ДТ, 25.10.2013); *Успішні політики-реформатори теж хочуть зробити максимум одразу після приходу до влади* (ДТ, 31.08.2012); *У Волинському обласному центрі зайнятості віднедавна надаються нові послуги: фоторезюме безробітних та відеовакансії роботодавців* (Е, 24.12.2009); *Україною проїхав сонцемобіль* (СВ, 30.03.2010).*

Політичні й військові події 2013–2015 рр. в Україні підштовхнули журналістів до витворення авторських лексичних одиниць: *алкомайдан, правосек, татаробандерівці, афробандерівець, автомайдан, евромайдан*, напр.: *Чому сьогодні, в період великих історичних випробувань для України, тисячі людей не самого «щирого» українського етнічного походження гордо і з викликом називають себе «жидобандерівцями», «татаробандерівцями», «кацапобандерівцями»? (Д, 01.01.2015).*

Прикметною ознакою новотворів сучасної публіцистики є їхнє виникнення за аналогією (тому базове словосполучення реконструювати практично неможливо): *Галактозавр* ← динозавр (Е, 05.08.2010); *трудоголік* ← алкоголік (Е, 29.07.2010); *сексифікат* ← сертифікат (фр. *certificat*) (Е, 24.06.2010), *лохотрон* ← лототрон (Е, 23.12.2010); напр.: *На дев'ятому місці опинились **трудоголіки** – плиточники, офіс-менеджер, директори...* (ВЗ, 25.10.2010).

Розширення міжнародних відносин України вплинуло на активне запозичення з інших мов, особливо англійської, актуалізацію інтернаціональних слів-основ **авіа-, авто-, відео-, енерго-, кіно-, нарко-, секс-, теле-, фото-, кріо-, -манія, -терапія** й ін.: *автокладовище, автогібрид, фотолітописець, фотоярмарок, телемедицина, теледуель, баракоманія, птахотерапія, таласотерапія, кріолікування, кріомолодження, кіночиновник, кінобізнес, відеофіксація, наркодилер, наркотрафік, енергозатрати, енергоменеджер*; напр.: *ISO 50001 – це новий стандарт, який дозволяє <...> визначити систему моніторингу **енерговитрат** без застосування великих грошей чи новітніх технологій* (Д, 29.08.2015); *Міліція викрила понад дві тисячі **наркозбувачів**, ліквідувала <...> 92 підпільні **нарколабораторії** та сотні **наркопритонів*** (УК, 26.05.2009). Із деякими з цих компонентів утворено кількісно великі словотвірні гнізда.

В останні роки поширена гібридизація – творення складних слів шляхом поєднання запозиченої й української основ (*аудіокнига, чоловік-комп'ютер, співо́терапія, павуко́дром*), напр.: *На всіх **павукодромах**, з яких вони [срібні нитки бабиного літа. – І. М.-Б.] тоді зазвичай здіймаються у повітря, було дуже довго нельотно* (УК, 12.10.2013).

Естетичні смаки авторів та «мода на слова» сприяють творенню складних слів із популярними англійськими словами чи основами **Інтернет, бізнес, арт, євро-, VIP: інтернет-технолог, інтернет-покупець, інтернет-продавець, інтернет-репортер, інтернет-аудиторія, інтернет-торгівля, бізнес-відвідувач, бізнес-легенда, бізнес-поведінка, арт-процес, арт-ринок, арткафе, арт-інсталяція, євродиван, євромайдан, євростадіон, євродепутат, віп-парафіянин, VIP-агітатор, VIP-в'язень, VIP-гість, VIP-зірка, VIP-паломник, VIP-співак, віп-політик**, напр.: *В усі інші дні авіасалон працюватиме лише для учасників та **бізнес-відвідувачів*** (УМ, 27.09.2008); *СБУ піймала **інтернет-продавців** наркотиків* (В.ua, 14.10.2010); ***Арт-інсталяцію** «Невидимі» розмістять у Львові, щоб привернути увагу до проблеми торгівлі людьми* (ЛГ, 13.02.2015).

Дериваційні можливості складних слів щодо різних частин мови не однакові. Ядро формують іменники, малопродуктивні складні прикметники, а периферію становлять багатоосновні дієслова, дієприкметники, прислівники [12, с. 12].

Специфічна особливість української преси ХХІ ст. – перевага юкстапозитів над композитами [12, с. 6]. Найпродуктивніший тип становлять юкстапозити, в яких один компонент щодо іншого виступає прикладкою-

конкретизатором. З огляду на семантичні параметри юкстапозити називають осіб (*експерт-підричник, пірнальник-невдаха, депутат-бютівець, донька-розумниця, сусід-пенсіонер*), знаряддя, предмети (*автомобіль-евакуатор, підсвічник-вежа*), предметнені дії, процеси (*вистава-гра, збагачення-ожиріння, презентація-показ*), приміщення, населені пункти (*лікарня-довгобуд, місто-курорт*), культурні заходи (*концерт-презентація, шоу-турнір*), тварин і комах (*байбак-синоптик, комаха-шкідник*), рослин (*гриб-трутовик, малинка-вітамінка*), небесні тіла (*зірка-гігант, планета-скарб*), одяг, взуття (*спідниця-«олівець», комірцець-стійка, чоботи-«угі»*).

Велику групу становлять аббревіатури – ініціальні, часткові та складові: *АКОРД* – асиметрія, край, окраса, розмір, динаміка; *ПОСП* – приватна організація сільського господарства і продовольства; *ДНР* – Донецька Народна Республіка, *ЛНР* – Луганська Народна Республіка, *Гейропа* – Геї + Європа, *Укроп* – український опір, *лісгосп, хімпром, біогаз, екоосвіта, нацпродукт, держдача*.

Складні прикметники здебільшого позначають колір (*тьмяно-коричневий* словник, *блакитно-зелено-чорно-синя* Земля), сферу, напрям, спосіб певних дій, процесів (*пошуково-рятувальна* робота, *військово-морські* навчання), політичні та соціальні ознаки об'єктів, дій (*бютівсько-пропутінська* влада, *фінансово-олігархічний* клан), державні, регіональні особливості (*українсько-японське* співробітництво, *близькосхідний* конфлікт), внутрішні та зовнішні ознаки людини (*високодуховний, червонощокий*), темпоральні ознаки (*довгостроковий*) та ін.

Серед дієслів зафіксовано редульовані (*варити-варити, жити-виживати*) та синонімічні одиниці (*білити-фарбувати, огортати-оповивати*), напр.: *...Ми працювали у валянках і фуфайках, білили-фарбували колгоспні ферми* (Д, 4.06.2010).

Складні прислівники переважно вказують на місце, напрямок (*близько-близенько, вперед-назад, вусебіч*), час (*водночас, вряди-годи, давно-предавно, завтра-післязавтра, споконвіку, учора-позавчора*), спосіб дії (*босоніж, власноруч, втришия, голіруч, добровільно-примусово, самотужки, тишком-нишком*), міру і ступінь (*більш-менш, дуже-дуже, міцно-міцно, швидко-швидко*), кількість (*трохи-потьоху, втридорога*), напр.: *Автодор щомісяця платить 18 тисяч гривень за моніторинг цін, а закуповує матеріали втридорога* (ВЗ, 11.06.2013).

Підвищене зацікавлення журналістів складними лексемами цілком виправдане. Це короткі вирази з глибоким змістом, з емоційно-експресивним навантаженням, із зовнішньою та внутрішньою виразністю.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, преса – це той функціональний різновид мови, що дає змогу простежити складний взаємозв'язок мови, суспільства зі зміною в усіх сферах життя й окремої особистості. У цьому просторі виникають і проходять адаптацію нові слова, актуалізуються старі лексеми. ЗМІ та преса зокрема, поряд із

художньою літературою – головний чинник збагачення й оновлення українського лексикону, формування мовних норм. Водночас в умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства вони випереджають «красне письмо» та стають взірцем літературного мовлення.

Сучасні мас-медіа спричиняють труднощі мовного оформлення журналістських матеріалів. Зокрема, орієнтація на різні читацькі аудиторії, тематична та жанрова розбіжність статей, авторський підхід у викладі інформації, поєднання інформативної та розважальної функцій газет і журналів зумовлює хаотичність мовлення матеріалів. Мовну основу преси становлять загальноживані складні слова – композити, юкстапозити, абрєвіатури. На їхньому тлі вирізняються кількаосновні терміни, неологічні й оказіональні складні деривати, запозичені та гібридні одиниці, позитивно й негативно забарвлені складні лексеми.

У перспективі вбачаємо вивчення дериваційних та стилістичних особливостей оказіональних складних слів, що функціонують у мові ЗМІ.

Список використаної літератури

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції : [монографія] / Л. Є. Азарова. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 13–17.
3. Васильєва А. Н. Газетно-публицистический стиль речи / А. Н. Васильєва. – М. : Русский язык, 1982. – 205 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова преси / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 323.
5. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.
6. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови : [навч. посібник] / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2007. – 400 с.
7. Ковальов В. П. Словотвір художніх неологізмів / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 6. – С. 24–27.
8. Коць Т. А. Публицистичний стиль / Т. А. Коць // Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела / [за ред. доктора філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Грамота, 2007. – С. 217–221.
9. Кубрякова Е. С. Проблемы словосложения и исследование структуры слова в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Теория грамматики: морфология и словообразование : [сб. науч. трудов]. – М. : РАН, Ин-т науч. информации по обществ. наукам, 1992. – С. 56–84.
10. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 518 с.
11. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22–34.
12. Мислива-Бунько І. Я. Складні слова в мові сучасної української преси: структура та стилістичні функції : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Я. Мислива-Бунько. – Луцьк, 2014. – 18 с.

13. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Колесник, К. В. Ленець, А. Ф. Марахова, М. М. Пилинський, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 1977. – 238 с.

14. Солганик Г. Я. Що таке «мова газети»? / Г. Я. Солганик // Особливості мови і стилю засобів масової інформації. – К. : Вища школа, 1983. – С. 18–23.

15. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ століття / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.

16. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – [2-ге вид., переробл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

Список умовних скорочень назв джерел

ВЗ – газета «Високий замок», В.иа – газета «Відомості. ua», Д – газета «День», ДТ – газета «Дзеркало тижня», Е – газета «Експрес», ЛГ – інтернет-видання «Львівська газета», СВ – газета «Сільські вісті», УК – газета «Урядовий кур'єр», УМ – газета «Україна молода».

Мысливая-Бунько Иванна. Современная украинская пресса как источник возникновения сложных слов.

В статье проанализирована роль современной украинской прессы в пополнении лексикона сложными словами, описаны их деривационные типы. Пресса как кодификатор современного украинского литературного языка одновременно и свидетельствует о лексических и деривационных сдвигах в языке, и отражает функционально-стилистические нормы письменной коммуникации, и влияет на современные общезыковые тенденции. Автор утверждает, что СМИ и пресса в частности – главный фактор обогащения и обновления украинского лексикона, формирования языковых норм. Под влиянием экстра- и интралингвальных факторов речь масс-медиа и украинский язык в целом активно пополняется сложными словами. Языковую основу прессы составляют общеупотребительные композиты, юкстапозиты, аббревиатуры. На их фоне выделяются многоосновные термины, неологические и окказиональные сложные дериваты, заимствованные и гибридные единицы, положительно и отрицательно окрашенные сложные лексемы.

Ключевые слова: пресса, сложное слово, композит, юкстапозит, аббревиатура.

Myslyva-Bunko Ivanna. Modern Ukrainian Press as a Source of Introducing a Compound Word.

The paper deals with the role of modern Ukrainian press in extending the lexical system with compound words. Their derivative types are also described here. Press as a representative of modern Ukrainian literary language simultaneously performs various functions, such as: it shows lexical and derivative changes in the language, and represents functional and stylistic standards of writing communication, and influences modern common tendencies. The author argues that the mass-media and the press in particular is a factor enriching and renewal Ukrainian vocabulary, formation of linguistic norms. Mass-media language and Ukrainian language itself is actively added with compound words under external and internal linguistic factors. Common used composite, juxtapositional and abbreviated words compose the language base of the press. Neologisms and occasional compound derivatives, hybrid elements, compound words with positive or negative meaning distinguish on their background.

Key words: the press, a compound word, composite, juxtapositional, abbreviated word.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2015